

Jasiński, Grzegorz

"Źródła do kaszubsko-polskich aspektów dziejów Pomorza Zachodniego do roku 1945", pod red. Bogdana Wachowiaka, T. I-III [...], Poznań-Gdańsk 2006 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1, 158-161

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nych w ciekawej dla czytelnika formie. Podczas czytania publikacji nasuwają się propozycje zestawienia liczby nazwisk według sposobu ich tworzenia (derywacja, transpozycja itd.), pochodzenia (polskie, niemieckie, pruskie czy zlatynizowane), może również nazwisk, które przetrwały do dziś w województwie warmińsko-mazurskim. Bogaty materiał warto uporządkować i przedstawić w sposób atrakcyjny dla historyka, językoznawcy czy zwykłego laika zainteresowanego historią nazwisk mieszkańców komornictwa lidzbarskiego.

W monografii można odnaleźć drobne niedociągnięcia redakcyjne – literówki, powtórzenia (niekiedy całych zdań, np. s. 345), błędną numerację przypisów czy wadliwy ich skład (kiedy odnośnik do przypisu znajduje się na innej stronie niż sam przypis) (s. 26 i 27).

Brakuje również obszerniejszego i bardziej ogólnego wprowadzenia do publikacji. Sprawia ona wrażenie niezbyt rzetelnego przygotowania rozprawy doktorskiej do wydania książkowego.

Mimo przedstawionych powyżej uwag krytycznych należy z całym przekonaniem stwierdzić, że praca Aliny Naruszewicz-Duchlińskiej jest bardzo interesującym i wzbogacającym niewątpliwie wiedzę o społeczeństwie komornictwa lidzbarskiego zbiorem informacji możliwych do wykorzystania w różnych badaniach, nie tylko językoznawczych, ale również historycznych.

Jerzy Kielbik
Elżbieta Sobczak

Źródła do kaszubsko-polskich aspektów dziejów Pomorza Zachodniego do roku 1945, pod red. Bogdana Wachowiaka. t. I: *Pomorze Zachodnie pod rządami książąt plemiennych i władców z dynastii Gryfitów (990–1121–1637–1648/1653)*, wydał Zygmunt Szultka; t. II: *Pomorze Zachodnie w państwie brandenbursko-pruskim (1653–1815)*, wydał Zygmunt Szultka; t. III: *Pomorze Zachodnie w XIX wieku i w początkach XX stulecia (1815–1918)*, wydał Włodzimierz Stępiński; t. IV: *Pomorze Zachodnie w okresie od traktatu wersalskiego po klęskę III Rzeszy w 1945 r.*, wydał Edward Włodarczyk, Wyd. Poznańskie i Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Poznań–Gdańsk 2006, ss. 745+580+661+419, il.

Naukowe wydawnictwa źródłowe dotyczące ziem północnych i zachodnich okresu przed 1945 r. od wielu lat nie cieszą się w Polsce szczególnym zainteresowaniem badaczy. Po fali ważnych publikacji z drugiej połowy lat pięćdziesiątych i początku sześćdziesiątych XX w., wiążących się z nazwiskami m.in. Andrzeja Bukowskiego, Władysława Chojnackiego, Bogdana Dopierały (przynajmniej odnośnie do XIX i XX w.), zainteresowanie tą formą działalności naukowej wyraźnie się zmniejszyło. Nie oznaczało to oczywiście zaprzestania wydawania poszczególnych dokumentów, pamiętników, a nawet zbiorów dokumentów do poszczególnych zagadnień. Brakowało jednak zwartych pozycji obejmujących większe obszary terytorialne i chronologiczne – wyraźnie wykazują to wstępy do poszczególnych tomów *Historii Pomorza* (t. I–IV, 1969–2002), charakteryzujące źródła i historiografię.

Obecnie sytuacja wcale się nie poprawiła. Co prawda ukazuje się sporo różnorodnych wydawnictw kwalifikowanych jako źródła, ale zauważmy – są to bardzo często reedycje dawnych niemieckich monografii regionów, miast itd. (dobrze, kiedy pochodzą one z XIX i początków XX stulecia, są bowiem wśród nich również te pisane w latach trzydziestych tegoż stulecia) czy wręcz zbiory przedwojennych ilustracji bądź pocztówek. Często wydawnictwa takie ukazują się bez odpowiednich wstępów, przypisów lub są zaopatrywane w nie, ale w sposób amatorski, brak natomiast poważniejszych inicjatyw podejmowanych przez zawodowych historyków. Na przeszkodzie

stoi pracochłonność takich przedsięwzięć, a zapewne także i sposób oceniania tego typu wydawnictw przez instytucje zarządzające nauką. W obowiązującym systemie punktowym bardziej opłaca się napisać krótki artykuł dla jakiegoś zagranicznego czasopisma, niż opublikować kilkusetstronicowy, rzetelnie opracowany wybór źródeł.

Z tym większą satysfakcją, ale i pewnym zdumieniem, należy powitać omawiane wydawnictwo. Ze zdumieniem – że grupa autorów zdecydowała się na podjęcie takiej pracy i, co więcej, znalazły się organizacje i instytucje (w tym ówczesny Komitet Badań Naukowych), które ją wsparły. Niewątpliwie jest to także pokłosie badań i szerokiej kwerendy przeprowadzonej do poszczególnych tomów *Historii Pomorza*, w której wszyscy autorzy omawianego wyboru źródeł zapisali (lub zapisują) istotną rolę.

Wybór źródeł, jak wskazuje także jego tytuł, ma ograniczony obszarowo i tematycznie zakres. W pierwszym wypadku obejmuje tereny Pomorza Zachodniego, co jest powojenną nazwą dla ziem rozciągających się od Odry na zachodzie, po rzekę Piaśnicę na wschodzie oraz bieg Warty i Noteci na południu. Historycznie kraina ta należała do księstw pomorskich, do prusko-brandenburskiej części Pomorza i wreszcie do prowincji pomorskiej w państwie pruskim. W porównaniu z koncepcją zaprezentowaną w *Historii Pomorza*, zrezygnowano tutaj z uwzględnienia najbardziej wysuniętych na zachód terytoriów prowincji (choć pojawia się także Greifswald). Związane jest to z głównym kryterium doboru źródeł, jakimi są aspekty polskie/kaszubskie/słowiańskie na przestrzeni dziejów Pomorza. Spojrzenie na historię tego obszaru poprzez przynależność państwową i dominującą na jego terenie od okresu nowożytnego ludność niemiecką sprawiło, że nie doceniono lub wręcz nie zauważono kaszubsko-polskiego aspektu historii tego regionu. Dotyczy to zwłaszcza nauki niemieckiej. Nie zmieniło tego także wydanie kolejnych tomów *Historii Pomorza*, praktycznie ignorowane przez naukę niemiecką (zob. J. Hackmann, *Ostpreußen und Westpreußen in deutscher und polnischer Sicht*, Wiesbaden 1996, choć głównie w odniesieniu do Prus Wschodnich i Zachodnich), co spowodowane było (i poniekąd jest nadal) słabą znajomością języka polskiego wśród badaczy niemieckich. Stąd celem pracy jest przewyższenie nieznaności tej tematyki wynikającej – jak sądzą autorzy – zarówno ze względów językowych, jak i niedostatków w zakresie publikacji źródeł ilustrujących też nieniemieckie wątki w dziejach Pomorza. Dlatego zrealizowano pomysł wzbogacenia dotychczas wydanych źródeł o tematykę istniejącą wprawdzie w opracowaniach polskich, ale niejednokrotnie nie w pełni udokumentowaną, a z tego powodu nieakceptowaną przez badaczy zagranicznych.

Ponieważ to *Historia Pomorza* niejako stanowi punkt wyjścia do opracowania przedstawianego wydawnictwa, toteż nie może dziwić, że jego układ chronologiczny odwzorowano (z niewielkimi różnicami) z zastosowanego właśnie w tym dziele. I tak ramy chronologiczne pierwszego tomu wyznaczają lata 992–1653: oddanie przez Mieszka I państwa polskiego (w tym Pomorza) pod opiekę Rzymu, po ostateczne przejście przez Brandenburgię władztwa nad prawoodrzańską częścią państwa Gryfitów. Okres średniowiecza dokumentują przede wszystkim źródła dyplomatyczne i historiograficzne (publikowane w pomorskich i polskich zbiorach dokumentów z XIX i XX w.), uzupełnione, zwłaszcza dla okresu późniejszego (od XIV w.), przez liczne materiały źródłowe pochodzące w swojej masie z dawnego Archiwum Książąt Szczecińskich. Wydawca tego tomu, Zygmunt Szultka, skupił uwagę na tych dokumentach, w których – zgodnie z założeniem wydawnictwa – największą rolę odgrywały kaszubskie aspekty przeszłości Pomorza oraz kontakty i więzi z Polską. Jednocześnie zastrzegł, że z powodu luk w wielu zespołach archiwalnych nie zawsze udało się przedstawić wszystkie istotne problemy równomiernie i proporcjonalnie w stosunku do ich wagi historycznej. I tak tom ten został podzielony na odpowiednie części, a w ich ramach na podrozdziały. Część I. *Pomorze kaszubskie w związkach z Polską do 1236 roku*; 1. *Słowiańskość Pomorza*

Zachodniego w świetle źródeł i tradycji; 2. Miejsce Polski w kształtowaniu zrębów państwowości i narodowości; 3. Stosunki kościelne i kulturalne; Część II. Aspekty kaszubsko-polskie pod rządami germanizującej się dynastii i Kościoła (1236–1523); 1. Proces wypierania kaszubskich możnych z życia politycznego; 2. Stosunki polityczne i gospodarcze w Polsce; 3. Stosunki kościelne oraz przemiany etniczne i językowe; Część III. Polska i Kaszuby w dziejach Księstwa Pomorskiego od reformacji do połowy XVII w.; 1. Stosunki polityczne i społeczno-gospodarcze; 2. Znaczenie reformacji dla przemian etniczno-językowych i życia codziennego ludności kaszubskiej; 3. Przejęcie lenna lęborsko-bytowskiego. Tom ten wypełniają 424 dokumenty.

Tom drugi publikacji, również przygotowany przez Zygmunta Szultkę, odnosi się do okresu od 1653 r. do zakończenia wojen napoleońskich. Wydawca skoncentrował się na materiałach dotyczących stosunków politycznych Pomorza brandenburskiego z Polską, sytuacji panującej w przejętych przez Brandenburgię polskich starostwach lęborskim, bytowskim oraz drahimskim. Kontakty gospodarcze z Polską przedstawione są głównie przez pryzmat stosunków z sąsiednią Wielkopolską oraz następstwa merkantylizmu pruskiego. Osobny segment pracy stanowią dokumenty ilustrujące ruch migracyjny (zbiegostwo z ziem pomorskich), wynikający z represyjnego systemu militarnego i folwarczno-pańszczyźnianego panującego w państwie brandenbursko-pruskim. Kolejną bardzo istotną częścią tego tomu są dokumenty mówiące o problemach językowych we wschodniej części Pomorza, gdy wraz z rozwojem sieci szkolnej rozpoczęła się akcja germanizacji ludności kaszubskiej, skutkiem czego do wojen napoleońskich pozostało tylko kilka parafii, w których odprawiano nabożeństwa po polsku, choć język polski (lub kaszubski) był mową jeszcze około 20 tys. ewangelickich Kaszubów.

Przedrukowane w tym tomie dokumenty pochodzą głównie z archiwów w Szczecinie, Koszalinie, Słupsku, Gdańsku, Poznaniu oraz w Berlinie i Greifswaldzie. Uzupełniają je stare druki lub reedycje źródeł do dziejów państwa brandenbursko-pruskiego. Tom został podzielony na: Część I. *Miejsce Pomorza brandenbursko-pruskiego w kontaktach politycznych Brandenburgii-Prus z Polską (ziemiami polskimi)*; Część II. *Stosunki gospodarcze Pomorza brandenbursko-pruskiego z Polską (ziemiami polskimi)*; Część III. *Znaczenie państwa i Kościoła ewangelicko-augsburskiego w kształtowaniu przemian kulturowych ludności kaszubskiej, w szczególności wypieraniu języka polskiego i kaszubskiego*; Część IV. *Polskie lenno lęborsko-bytowskie – jego odrębności i ich likwidacja*; Część V. *Starostwo (domena) drahimskie w stosunkach polsko-brandenbursko-pruskich*. Tom zawiera 427 dokumentów.

Tom trzeci, obejmujący wiek XIX (od końca wojen napoleońskich do zakończenia I wojny światowej) przygotował Włodzimierz Stępiński. Ta część skupia się na dwóch centralnych zagadnieniach, które łączą się z szeroko pojętymi kwestiami „polskimi”. Pierwsza to obraz kultury duchowej i materialnej Kaszubów oraz obrona tej grupy przed germanizacją, także ze strony inteligencji kaszubskiej w Prusach Zachodnich. Do tych zagadnień należy dodać politykę asymilacyjno-germanizacyjną państwa pruskiego. Drugi kompleks spraw wiąże się z dwiema istotnymi grupami Polaków przebywającymi na terenie Pomorza – studentami oraz robotnikami sezonowymi.

Dokumenty pochodzą z archiwów polskich, niemieckich, zbiorów rękopiśmiennych biblioteki w Greifswaldzie, stanowią przedruki XIX-wiecznych wydawnictw; znajdujemy wśród nich także artykuły prasowe. Na tom składają się: Część I. *Kultura materialna i duchowa Kaszubów w świetle sprawozdań Towarzystwa Historii Pomorza i Starożytności w Szczecinie i sprawozdań pastorów ewangelickich*; *Kaszubi w świetle twórczości ojców odrodzenia kaszubskiego (Florian Ceynowa)*; Część II. *Peregrynacje uniwersyteckie Polaków i Kaszubów w Gryfii/Greifswaldzie*; Część III. *Edukacja dzieci kaszubskich. Stan oświaty i kultury. Wysiłki inteligencji kaszubskiej o zachowanie mowy i kultury w szkolnictwie podstawowym*; Część IV. *Organizacyjne formy kulturalnego i spo-*

lecznego odrodzenia Kaszubów, ich postawy polityczne na przełomie XIX i XX w. Miejsce polskiego ruchu w Prusach Zachodnich w ich kształtowaniu; Część V. Państwo niemieckie i instytucje wobec odradzania się Kaszubszczyzny, Polonii i robotników sezonowych na przełomie XIX i XX w. Tom zawiera 331 dokumentów.

Ostatnia część wydawnictwa, odnosząca się do dwudziestolecia międzywojennego i II wojny światowej, została opracowana przez Edwarda Włodarczyka. W przeciwieństwie do pozostałych, nie została podzielona na części; jest objętościowo najuboższa, zawiera bowiem 120 dokumentów. Wynika to także z faktu, że dwudziestolecie międzywojenne należy do najslabiej rozpoznanych okresów w dziejach Pomorza, dotyczy to zarówno nauki polskiej, jak i niemieckiej, która zresztą niemal wcale całkowicie nie zauważała kwestii polskich. Ponadto nie ukazały się jeszcze stosowne tomy *Historii Pomorza* obejmujące ten przedział czasowy.

W tej części dominują źródła wytworzone przez administrację pruską i niemiecką, w tym akta policyjne, instytucje gospodarczych oraz pochodzące z polskiego Konsulatu Rzeczypospolitej Polskiej w Szczecinie, uzupełnione o artykuły prasowe i fragmenty wspomnień. Terytorialnie tom został nieco rozszerzony, poprzez uwzględnienie niektórych kwestii występujących na terenie rejencji stralsundzkiej i pilskiej, należących w tym czasie do Pomorza. Obejmuje kwestie polityczne związane z ustalaniem granicy niemiecko-polskiej, funkcjonowaniem i rolą Konsulatu Rzeczypospolitej Polskiej w Szczecinie. Do ważniejszych należała tutaj opieka nad polskimi robotnikami sezonowymi i reprezentowanie polskich interesów ekonomicznych. Kwestie kaszubsko-polskie obrazowane są przez dokumenty wskazujące na aktywność tej kategorii ludności oraz stosunek do niej władz i społeczeństwa niemieckiego. Podobnie przedstawiony jest inny istotny problem – sprawa polskiej ludności napływowej. Ważnym fragmentem pracy są także wojenne losy polskich robotników przymusowych.

Każdy z tomów zaopatrzonej jest w krótkie wprowadzenie (również w języku niemieckim), rysujące główne wydarzenia polityczne i społeczne dotyczące stosownego okresu. Uwzględniono wszelkie zasady sztuki wydawniczej. Dokumenty przytaczane są w języku oryginału, jasno wyłożono zasady, w jaki sposób zostały przedstawione. Bezpośrednio pod każdym tekstem, tam gdzie było to możliwe i potrzebne, umieszczono informacje o powstaniu danego źródła, charakterystykę kontekstu wydarzenia w nim przedstawianego, z odnotowaniem odpowiedniej literatury. Teksty zaopatrzone są w regesty (na końcu każdego tomu znajdują się one także w języku niemieckim). Do poszczególnych części dodano indeksy osób i geograficzny.

Otrzymaliśmy bardzo ważne wydawnictwo, przygotowane w sposób niezwykle kompetentny i staranny. Traktować je należy nawet nie jako uzupełnienie *Historii Pomorza* w jej części zachodniopomorskiej, a jako integralną część tego dzieła.

Grzegorz Jasiński

Krystyna Podlaszewska, *Gimnazjum Toruńskie w latach 1817–1920, do druku przygotowała Magdalena Niedzielska, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2007, ss. 224.*

Na wstępie pragnę podkreślić, że niniejsze uwagi nie mają charakteru krytycznej recenzji, a ich celem jest jedynie przybliżenie wartościowej treści omawianego opracowania. Wybrana publikacja stanowi pośmiertne wydanie dzieła toruńskiej historyczki Krystyny Podlaszewskiej, zmarłej w 1996 r., która pracę nad książką ukończyła na początku lat osiemdziesiątych. Inicjatywę wy-